

ארבעה זמני-מרחב יהודיים-פיניים נפרשים בבית התפוצות אסנת רוזן-קרמר¹

רשמים מהתערוכה אוהל תפילה ביער מושלג - סיפורם של יהודי פינלנד

תוספת כיוון להתבוננות על הקשר היהודי-פיני

ידיעותינו על מקום רחוק ועל תושביו, והרושם שמצטייר אצלנו לגביהם מושפעים מגישות המידע ומאופן צריכת הדימויים על המקום. וכך, המושגים הראשונים שילד ישראלי עשוי ללמוד על פינלנד כמרחב גיאוגרפי ועל תושביה ניזונים מביטויים רבים הקשורים בקור, בשלג ובחיי נדודים – כמו אלה המוצגים בסיפורי ילדים סקנדינביים ידועים שתורגמו לעברית או עובדו לסרטים, כגון: "מסע הפלאים של נילס הולגרסון" מאת סלמה לגרלף. התרבות הפינית ותוצריה הנודעים (סאונה, עבודות זכוכית ועיצוב רהיטים) אמנם מבוקשת ואף נחשקת על ידי הצרכן הישראלי, ומתנדבים פינים שהגיעו לעבוד בקיבוצים אמנם מאמצים בחום על ידי החברה הישראלית, נדמה שלא קורה ההפך. אדרבא: ההיגד המטפורי הפיני – "אך זו לחלוטין עברית!" (על משקל "זו סינית") – אומר שהשפה העברית מייצגת שם דווקא את הזר והבלתי מובן. זרימת הדימויים היא חד סטרית, ומכך ניתן לחשוב בטעות כאילו אין לזהות הישראלית או ליהודים ייצוג ממשי בפינלנד. החידוש בתערוכה זו הוא תוספת של כיוון חדש להסתכלות: זו פעם ראשונה שבה פינלנד עולה בישראל גם בהקשר של בני הקהילה היהודית שלה, לאחר שסיפור זה הוצג קודם בהלסינקי. החומרים שנאספו מביאים סיפור מיוחד, שלא הכרנו. מסתבר שחיי הקהילה היהודית על דימוייה הם חלק אינטגרלי מההיסטוריה הפינית, ושבין שני העמים מתקיים קשר דו-סטרי מרתק.

אך עניינה של התערוכה לא רק בסיפור ההיסטורי. היא מהווה שיעור מאלף בעיצוב סקנדינבי, מעשה ידי האדריכלים סימו מואיר והנו צ'יזיק, הלסינקי. לעיצוב הגראפי אחראים טימו טרווה, "בות' דיזיין קולקטיב", הלסינקי.

כמו **שכותרת** התערוכה – המתייחסת ל**מבנה** (אוהל) **בסביבתו הטבעית** (יער) **במזג-האוויר** המסוים (שלג), ואשר מרמזת גם על **הפעילות** המתקיימת בו (תפילה) שיוצקת לו זהות ומשמעות כמקום, כך גם **עיצובה** המיוחד מעביר את סיפור הקהילה היהודית בפינלנד כחלק מהמקום ודימויו, החל משנות השלושים של המאה ה-19.

עיצוב המבנה, הסביבה והאווירה בתערוכה

תוך כדי תכנון התערוכה ובמסגרת ביקוריהם בארץ, ביקשו צ'יזיק היהודי (הוזמן בסוף מרץ 2009 להרצות בוועידה השנתית *אורבניזם*, של עמותת האדריכלים) ומואיר (ביקר בישראל בקיץ 2009) להגיע לבית התפוצות, לחוש ולהתרשם מהחלל המיועד לתערוכה. רגישותם ניכרת בתוצאות: חלל התצוגה חולק לארבעה '**אוהלי זמן-מרחב**' שונים, התחומים על ידי יריעות מידע, המשמשות כווילון וכחלון למידע כאחד. הווילונות, שניתן לראות בהם גם מגילות המגוללות את סיפור הקהילה, תלויים מן התקרה בצורה מאוזנת, המשדרת מעין ניידות יציבה- במינון מדויק שלא נתפס כקליל מדי אך גם אינו מכביד על המבקר. במרכז כל אוהל מוצבת תיבת מוצגים הכוללת מכתבים, מסמכים ופריטים רלוונטיים. בד בבד עם תחושת האינטימיות של המבקרים, שיכולים להתייחד עם המידע כשהם נמצאים בתוך כל 'אוהל', במבודד מההתרחשויות בחוץ, לא מוסתר המוצג בו. להפך: התאורה בפנים הופכת את היריעה למסך שקוף וחושפת במהופך את המודפס עליו, כאילו היה מוקרן לעיני המשוטטים מעברו החיצוני. כך, מצד אחד - הכיתוב בשפת הראי יכול להיות מרגיז, אך מצד שני - אורחים שעוברים מזמן-מרחב אחד לאחר, מאחורי הקלעים, מוזמנים להיות חלק מההתרחשות, יכולים לצפות בדרך בתכנים הגראפיים המודפסים על יריעות האוהל מבפנים, ולהימשך אחריהם פנימה למרכז הבמה, כדי לקרוא את הכתוב עליהן במישרין.

¹ אסנת רוזן-קרמר: אדריכלית, מעצבת ומתכננת ערים. עבדה כאדריכלית במשרדים פרטיים ובעיריית כפר-סבא, כחוקרת וכעמיתת מכון BRM לטכנולוגיה וחברה, בפקולטה לניהול, אוניברסיטת תל-אביב. זכתה בפרסים, ביניהם במקום הראשון בתחרות איגוד המתכננים בישראל 2005 על מחקרה על שינוי הדימוי האורבני של כפר-סבא, ובפרס בתחרות פרויקט השנה 2008-9 על חקר האגדות האורבניות של חיפה. דוקטורנטית ומלמדת בפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים בטכניון. מחקרה הנוכחי עוסק בתפיסת מרחב העירזור (עיר-אזור) מתוך המסע בו.

המעבר בין ארבעת 'האוהלים' הוא לא רק מסע בין מרחב פרטי לוקאלי לציבורי גלובאלי, אלא מסע בו-זמני של פנים וחוץ, ובמרחב קיומי יהודי-פיני, אשר עובר דרך מרחבי רוסיה, פינלנד וישראל.

הקירות והתקרה של חלל התצוגה לבנים, כיאה לסביבה מושלגת, וכיתוב מואר על רצפה שחורה ומבריקה מסמן לקהל את הדרך בה עוברת ההיסטוריה היהודית: בינות לאוהלים עד למרחב ישיבה מכוסה בשטיח בו מונחים ספרים לעיון, לקיר עליו מוקרן הסרט "דויד – סיפורים של כבוד וכלימה", או בחזרה לפינת המחשב בה ניתן לצפות באילן יוחסין הכולל את מרבית המשפחות היהודיות בפינלנד.

העיצוב הגרפי המאופק של היריעות משתמש, בין היתר כרקע, ברצועות של כחול ושל לבן – צבעי דגלה של פינלנד וגם צבע הטלית או דגל ישראל. אליהם מצטרף צבע חום-אפור של מדי הצבא. גם בלי כוונה מודעת של המעצבים, צבעים אלה מתאימים לזהות ולמשמעות העולה מסיפור הקהילה היהודית בפינלנד.

הפעילות כיוצקת זהות לקהילה

את דרכו של המבקר בתערוכה מלווים פריטים המייחדים את הקהילה היהודית בפינלנד, כפי שמתפרש גם מצבעי התערוכה: מחד- מדליות צבאיות כאות להצטיינות במלחמות, ומאידך - ספר תורה כסימן לעיסוק היומיומי בקודש.

הפן הצבאי הוא מרכזי בהיווצרותן של קהילות יהודים בפינלנד. חיילים יהודים שהשתחררו משירותם בבסיסי צבא רוסיה שבהלסינקי, וויבורג, טורקו והמנלינה נשארו והתיישבו במקומות אלה. כשלוש מאות יהודים שירתו כחיילים גם במלחמת העולם השנייה, והפעם - בצבא הפיני שלחם לצדה של גרמניה הנאצית נגד האויב המשותף, ברית המועצות. 23 מהם נפלו בקרבות. מהבחינה הדתית, כיבדו השלטונות הפיניים את זכות אזרחיה היהודים לשמור ולקיים את דת ישראל גם בזמן המלחמה ואפילו בחזית עצמה. ובו בזמן נמנעה כניסתם של פליטים יהודים לפינלנד, ושמונה מהם אפילו הוסגרו לגרמניה.²

כמו במציאות הממשית, הסיור בתערוכה מעביר וירטואלית בין רגעי החול לקודש ומפגיש ביניהם.

משמעות למקום

על ההזמנה לפתיחת התערוכה מופיעה תמונת "בית כנסת שדה" בקרליה (צילום מאוסף פרטי המוצג בתערוכה), והכותרת מלמדת שהמבנה מסמן "אוהל תפילה". הקמת אוהל היא כמובן דרך פשוטה ליצירת מקום שהוא נעים ומוגן מפגעי מזג האוויר, שמתאימה לחיי הנוודים. כמובן שבעת מלחמה נוח להשתמש באוהלים בשל ניידותם של כוחות הצבא. עם זאת, הכינוי "אוהל" לבקתה שבצילום לא תואם את תפיסתנו - מחסה נייד עשוי בד עבה. היא גם שונה ממבנה הקוטה (Kota) – אוהל שבונים הלאפים, הנתמך על מוטות עץ שמאוגדים כאלומה בצורת חרוט ומופך לרבים מספר הילדים על "אלה-קארי הילדה מלפלנד".³ היא גם לא דומה לאוהל צבאי פיני סטנדרטי – מבד או מקרטון - מאותה תקופה.

² זכר היהודים שנמלטו מאוסטריה לפינלנד, ונמסרו על ידי הפינים לגסטאפו ב-1942, הונצח באנדרטה שהוקמה בהלסינקי, ובשם הישוב "יד השמונה" שהוקם ליד נווה אילן בהרי ירושלים על ידי מתנדבים פינים בשנות ה-1970.

³ ספר ילדים מעין תיעודי, אשר מלווה בצילומים של חנה ריבקין-בריק, ומתאר את חיי הנודדים הלאפים בעקבות האיילים. Elle-Kari the child from Lapland, by Elly Jannes. Photos: Anna Riwkin-Brick, 1951.

בירור מעלה שהבקתה בתמונה אכן הוקמה במקור כאוהל שסיפק הצבא הפיני לחייליו, ואשר במרכזו הוצב קמין לחימום. לאחר מכן, לצורך חיזוק הקונסטרוקציה והגנה על הפנים, וכנראה גם למען חיזוק הזהות היהודית של המבנה, חיפוש אותו בלוחות וקירו את הגג. (ניתן לשער שמדובר בלוחות עץ או קרטון מעובד עם חומר הבידוד ensolite, שהיו בשימוש הצבא הפיני באותה עת).

גדולתו של המבנה הספציפי הזה, בשדה המלחמה הפיני המושלג, היא בתובנה הנוודית לא רק ליצור מקום בתנועה, אלא אף לקדשו. הכרזת האוהל כבית-כנסת הופכת אותו כתובת להתייחסות, אשר מסמנת מצב אנושי מיוחד: היא מבדילה את החייל היהודי בחזית מיתר חבריו בצבא הפיני, קושרת בין חברי הקהילה לבין עצמם ובינם לאמונתם ולתקוותם. בבת-אחת המבנה הארעי הזה מסמן את זהות חברי הקהילה המשתייכים אליו, ומשמש לא רק כמקום התכנסות פיזי, אלא גם לחיבור שלהם אל אלוהים, המכונה בעברית "מקום". ספר התורה אשר נדד עם החיילים בארון קודש קטן ממקום למקום מוצג בכניסה לתערוכה, ו"עושה את המקום".

ממש כמו "אוהל תפילה" הניתן לפירוק והרכבה מחדש בזמני-מרחב שונים, כך גם תערוכה ניידת זו שהגיעה מהלסינקי לבית-התפוצות, ונותנת במה להאיר עליה את סיפורם של יהודי פינלנד בזמן המחבר בין ראש השנה היהודי לאזרחי.